

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ ЯК СУБ'ЄКТА ІСТОРІЇ

Петасюк О. І.

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри новітньої історії України
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Взаємодія людини і суспільства крізь призму особистісної та колективної відповідальності стала невичерпною темою для наукових обговорень у часи глобальних викликів. Чи буде прогрес у розвитку держави як вершини цивілізації – це залежить від взаємовідносин держави і маси, яка є найбільшою складовою суспільства. У ХХІ ст. роль мас ще більше зросла. Її вплив на державу матиме руйнівний характер або ж навпаки – маса зможе запобігти одержавленню усіх сторін життя; чи відчуває людина власну відповідальність за те, що відбувається у суспільстві? Найактуальнішої теми годі й шукати.

Праця Х. Ортеги-і-Гассета «Бунт мас», не дивлячись на те, що була написана у 1930 р., допоможе відповісти на сучасні виклики часу. Феномен «захоплення масами суспільної влади» тоді тільки зародився. Проникливий філософ унаочнив і проаналізував його. Отже, знаючи джерела походження проблеми, сучасне суспільство, маємо надію, зможе їх вирішити.

А на початку 1930-тих років, на думку вченого, Європа переживала найтяжчу кризу, а саме: маси, які за природою не здатні керувати навіть власним буттям, перебрали на себе повну владу. Цю кризу філософ окреслив як бунт мас. Суть останнього полягала у наступному. Накопичення та перенасичення стало звичним явищем. Складові частини юрб – накопичені одиниці – стали видимими і влаштувалися на кращих місцях у суспільстві, які раніше належали меншинам. Маса висувається на передній план суспільного життя і починає таким чином політичне панування [1].

На часі роз'яснити, як Х. Ортега-і-Гассет репрезентує поняття «маса» та «натовп». Маса, на його погляд, це сукупність осіб без спеціальної кваліфікації, сукупність «рядових людей». У масі ми можемо розглядати і юрби людей, що являють собою суспільну безформність, натовпи, де один не відрізняється від іншого. Це лише одна, найчисленніша частина суспільства. Інша частина являє собою добірні меншини, спеціально кваліфіковані (у справі керування

суспільством) одиниці. У минулому столітті чітко окреслилося явище: маси вирішили перебрати чинності, властиві меншинам.

Відтоді постав і є загальною рисою нашого часу феномен гіпердемократії. У традиційній демократії одиниця зобов'язувалася тримати сувору самодисципліну. Демократія і право були синонімами. Захоплення масами суспільної влади призвело до так званого тріумфу гіпердемократії, а саме: маса діє безпосередньо без закону, за допомогою фізичного тиску. Без усіляких на те підстав, вона має сміливість (нахабство) «накидати свої кав'ярні мудрування» (тобто непрофесійні думки) на усе суспільство. Влада юрби – суть гіпердемократії. «Вже немає чільних героїв: є тільки хор» – із сумом констатує філософ у праці «Бунт мас» [1].

І тут на історичну арену виходять явища «приріст життя» та «висота нашого часу», які Х. Ортега-і-Гассет підмітив та охарактеризував у II, III розділах праці: «Піднесення історичного рівня» та «Рівень епохи». Грунтом для історії кожної епохи є пересічна людина. «Якщо пересічний рівень знаходиться сьогодні там, де раніше сягали тільки аристократії, то це просто значить, що рівень історії раптом піднявся – по довгому підземному підготовленні, але в зовнішньому вияві таки нагло – одним стрибком, за одне покоління». Так окреслює поняття «піднесення історичного рівня» Х. Ортега-і-Гассет. На його погляд, пересічне життя стало знаходитися на вищій площині, ніж раніше. Правдива повнота життя не полягає у задоволеннях. Бажання задовольнили, а що далі? Тому якщо джерело бажань засихає (бо період задовольнив свій ідеал), то наступає застій [1]. Відтак треба удосконалюватися, рухатися уперед. «Висота нашого часу» – це відчуття повноти часів, вищої за попередні часи. Сучасна людина відчуває, що її життя більш наповнене різноманітними ситуаціями, подіями, тими ж самими бажаннями, відчуттями, прагненнями.

Виходячи із усього вищезазначеного, можна констатувати, що маса – це ментально споріднена сукупність людей, а не просте скупчення їх в одному місці. Маса одразу по своєму виникненню стає стійким перманентним явищем, на відміну від тимчасового натовпу. Маса несе у собі деструктивні початки: моральна та особиста безвідповідальність; люди – не суб'єкти, а об'єкти, тому ними легко маніпулювати; агресія; утопічне прагнення всеохоплюючої рівності; нищення усіх зв'язків (соціальних, професійних та інших). Врешті-решт маса прагне на себе перебрати не стільки обов'язки, скільки права меншості (влади), що її так приваблюють. Інколи це навіть не залежить від позитивних чи негативних дій влади. Здається, що маса вже народилася із прагненням перебрати на себе чинності меншості. І так сміливо вона діє, бо усвідомлює чисельну перевагу і не обтяжена

принципами. Проте разом із владою, у рівній мірі, вона несе відповідальність за усе те, що відбувається. Невипадково рушіями історії виступають як влада, так і маси. І відповідно вони обоє несуть тягар відповідальності за власні дії.

Концепція «бунту мас» не втрачає актуальності і у глобалізованому світі. Реалії певної держави вносять корективи у поведінку мас та влади. До нашого часу із небувалою силою розвинулася тенденція (про що передрікав філософ), «коли народ обертається в м'ясо, яким живиться людське твориво – державна машина» [1]. Тому маси виступають проти диктатури держави (як апарату). Хвиля революцій у південно-східній Європі на початку 1990-х рр. та революції в Україні 2004р., 2014р. тому свідчення. У країнах інформаційної цивілізації ще більше піднялася планка «висоти часу». Відтак маси стали більш вимогливі до влади, проте, на жаль не до себе. Ще більше укорінюється тип пересічної людини, що прагне встановити свою ординарність як право та стандарт. «Маса – це кожен, хто не дає собі обгрунтованої оцінки, а почувається таким, як усі, й водночас навіть задоволений цим» [2, с. 439]. Віддзеркаленням цього може слугувати масова культура, яка прагне до однорідності та схожості. Від людини не вимагаються витрати розумової енергії. Відгомоном цього стало таке культурне явище як кітч, який також не потребує зусиль для свого сприйняття, тобто сприйняття підробленого, банального смаку. Цікаво: бунт проти класичних традицій у вигляді модернізму (поч. ХХ ст.), який тепер сприймається як норма, трансформувався у постмодернізм, що крізь висоту часу також стає загальноприйнятною системою культурних цінностей.

Духовні, культурні, політичні протести, вилившись у протест історичний, призводять до встановлення диктатури, тобто феномену повного контролю над усім життям у суспільстві, і кожної людини зокрема, коли традиційна маса перетворюється на тоталітарну, що тягне за собою масовий терор (до прикладу, сталінський СРСР) або утворення держави-терориста (російські реалії). Як на мене, це ще більш небезпечніше явище, ніж «захоплення масами суспільної влади». Специфіка сучасної російської ситуації полягає у тому, що там маси перетворилися на «колективного путіна» і вимагають крові та видовищ; насильство увійшло у риторику життя, в ідеологію та практику (той стан, коли варварство постає супроти культури). Моральна безвідповідальність, агресивність призводять до того, що люди втрачають почуття реальності. Для такого суспільства починається кінець історії. А якщо суспільство живиться війною і смертями, і у цьому вбачає мету розвитку, то воно неминуче постане перед судом історії.

Тому відповідальність за воєнні злочини та геноцидні дії в Україні лежить і на російському глибинному народові. Його лідер використовує енергію мас, яку вони знаходять у власних мріях та ілюзіях [2, с. 446]. Симптоми цієї світоглядної хвороби [3, с. 193] переростуть з часом у світоглядну катастрофу. Проте це не має стати підставою для звільнення від відповідальності, за видами вини, класифікованої К. Ясперсом, (від кримінальної-політичної-моральної-до метафізичної, тобто Суду Божого [4, с. 29]) за воєнні злочини та злочини проти людяності як російського лідера, так і російських мас. У ХХІ ст. ще більше зросла висота часу, а відтак індивідуальна відповідальність та колективна відповідальність людей перед історією.

Література:

1. Ортега-і-Гасет Хосе. Бунт мас. / пер. В. Бурггардта. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Ortega_y_Gasset_Jose/Bunt_mas.htm?PHPSES SID=rsiv058m5tkbh18itscod2i5f3#1 (дата звернення: 30.03.2024).
2. Ящук Т. І. Філософія історії: Курс лекцій : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2004. 536 с.
3. Філософія: Світ людини. Курс лекцій : навч. посібник / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов та інш. Київ : Либідь, 2003. 432 с.
4. Пикало А. Питання про німецьку провину у філософії Карла Ясперса. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. Вип. 63. 2020. С. 26–33. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2020-63-3>.